

Çömülüval- (s.87)	Yıkanver-
Kelalmaysen	Gelmiyorsun

Sonuç

Türk dilinin sorunlu konularından olan birleşik fiilleri, çalışmamızda isim unsuru + yardımcı fiil ve zarf fiil + yardımcı fiil başlıkları altında tasnifleme yoluna gidilmiştir.

İsim unsuru + yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiillere, taradığımız sözlükte 72 örnek tespit edilebilmiştir. Zarf fiil + yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiillere 54 örnek bulunmuştur.

Birleşik fiilleri tek bir başlık altında toplayabiliriz. Sıfat fiillerin, zarf- fiillerin ve isim fiillerin (yani filimsilerin) eklendikleri fiili, yapım eki işlevinden dolayı isim yaparlar. Bu nedenle tüm birleşik fiilleri İsim + fiil ile kurulan birleşik fiillerin içerisine dâhil edebiliriz.

Uygur Türkçesindeki birden fazla metin taraması yapılarak birleşik fiiller konusunu detaylandırabilir, birçok yeni örneklerle destekleyebiliriz.

KAYNAKLAR

1. Ergin, M. (2000) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
2. Eraslan, K. (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
3. Ercilasun, A. B. (2012) *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Buran, A. – Alkaya, E. (2001) *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
5. Necipoviç, N. E. (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çeviren: İklil Kurban), Ankara.
6. Öztürk, R. (2010) *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
7. Banguoğlu, T. (2011) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
8. Şen, S. (2014) *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

УДК:811.512.132

DOI: 10.35254/bhu/2022.60.56

Murat Atar,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
murat.atar@manas.edu.kg

UYGUR TÜRKÇESİNDE SIFAT FİİL EKLERİYLE KALIPLAŞMIŞ ADLAR

Özet

Sıfat fiiller, geçici isimler oluşturmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de bazen bu özelliklerini kaybederek kalıcı isimler haline de gelebilirler. Bunun nedeni sıfat fiil eklerinin bir ölçüde yapım eki özelliği taşımasıdır.

Sıfat fiiller eklendikleri fiilleri geçici isim haline getirir. Çalışmamızda kullanılan sıfat fiil ekleri isimleri hem kalıcı isim haline getirmiş hem de asli görevi olan geçici isimler yapmıştır. Çalışmamızda hem kalıcı isimlere hem de geçici isimlere örnekler verilmiştir.

Uygur Türkçesinde sıfat fiillerle yapılan kalıcı isimlere bakıldığında genelde günlük hayatta kullanılan, ev araç gereçleri, tarım, hayvancılık ve günlük hayatı içeren ve sık kullanılan sıfatlarla ilgili kalıcı isimler tespit edildiği görülmektedir.

Çalışmamızda –DACI, -DIK, -KAn, -GU, -KUÇI, -mAs, -Ar, -yUk, -mİş sıfat fiil ekleri kullanılmıştır. Bu sıfat fiil ekleriyle toplamda 177 örnek tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: *sıfat fiiller, Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi, kalıcı isim, geçici isimler, kalıplaşmış adlar, yapım eki, örnekler.*

SIDE NAMES WITH AUXILIARY VERBS IN UIGHUR TURKISH

Abstract

Although indefinite verbs form temporary nouns, they can sometimes lose these properties and become permanent nouns in both Uyghur Turkish and Turkish. The reason for this is that adjective verb suffixes have some constructive suffixes.

Adjectives make the verbs to which they are added temporary nouns. The adjective verb suffixes used in my study made nouns both permanent nouns and temporary nouns that have a primary purpose. My study provides examples of both permanent and temporary nouns.

When we look at the permanent nouns made with adjective verbs in Uyghur Turkish, it is seen that there are permanent

names used in daily life, related to household tools and equipment, agriculture and animal husbandry.

In our study -DACI, -DIK, -KAN, -GU, -KUÇI, -mAs, -Ar, -yUk, -mIş adjective verb suffixes were used. A total of 177 examples have been identified with these adjective verb suffixes.

Key Words: indefinite verbs, adjectives, Turkish, Uyghur Turkish, temporary nouns, permanent nouns, side names, constructive suffixes. exemples.

УЙГУР ТИЛИНИН ГРАММАТИКАСЫНДАГЫ АТООЧТУК МҮЧӨЛӨРҮ АРКЫЛУУ МҮЧӨЛӨРҮ АРКЫЛУУ КАЛЫПТАШКАН ЗАТТАР

Кыскача мазмуну

Атоочтуктар, туруксуз зат атоочторду пайда кылуу менен бирге түрк тилинин грамматикасында болгондой эле уйгур тилинин грамматикасында да кээ бир учурда ушул сапатын жоготуу менен бирге туруктуу сөздөргө да өтүшү ыктымал. Мунун себеби атоочтуктардын мүчөлөрү аркылуу затка өтүшү деле ыктымал Ушул ишибизде колдонулган атоочтуктардын мүчөлөрү заттарды туруктуу да, негизинен башынан кандай болсо ошондой туруксуз формасында калышы да толук ыктымал. Ушул ишибизде экөөнө тең мисалдар берилген.

Уйгур түркчөсүндө сын атооч этиштер менен жасалган туруктуу зат атоочторду караганыбызда күнүмдүк турмушта колдонулган, тиричилик шаймандары жана шаймандары, дыйканчылык жана мал чарбачылыгы менен байланышкан туруктуу аталыштар бар экени байкалат.

Биздин изилдөөбүздө -DACI, -DIK, -KAN, -GU, -KUÇI, -mAs, -Ar, -yUk, -mIş сын атооч этиштин суффикстери колдонулган. Бул сын атооч этиштин суффикстери менен бардыгы болуп 177 мисал аныкталган.

Түйүндүү сөздөр: Атоочтуктар, түрк тили, уйгур тили, туруксуз зат атоочторду, туруктуу аталыштар, сын атооч этиштер, мисалдар.

Giriş

Sıfat fiiller, geçici isimler oluşturmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de bazen bu özelliklerini kaybederek kalıcı isimler haline de gelebilirler. Bunun nedeni sıfat fiil eklerinin bir ölçüde yapım eki özelliği taşımlarıdır [1. s. 400-448].

Sıfat fiiller, fiillerin hareket vasıflarını belirten fiil şekilleridir. Fiillerin durumunu belirten nesnelere olduklarına göre anlam bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer [2. s. 333].

Sıfat fiiller eklendikleri fiilleri geçici isim haline getirir. Fakat çalışmamızda kullanılan sıfat fiil ekleri isimleri hem kalıcı isim haline getirmiş hem de geçici isimler yapmıştır.

Çalışmamızda Necipoviç Necip, E. yazmış olduğu İklil Kurban'ın Türkçeye çevirdiği Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğündeki kelimeler baz alınmıştır [5. s. 1 - 487].

Çalışmamızda -DACI, -DIK, -KAN, -GU, -KUÇI, -mAs, -Ar, -yUk, -mIş sıfat fiil ekleri kullanılmıştır. Bu sıfat fiil ekleriyle toplamda 177 örnek tespit edilmiştir

UYGUR TÜRKÇESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
A. -daç1, -deçi; -taç1, -teçi Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Adlar	
Elig tuttaç1	Yardımcı, yardım eden
B. -duk, -dük; -tuq, -tük Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Adlar	
Kösedük	Arzu, isteyen
Umduq	Umut, uman, umut eden
Qonduq	İkamet,
C. -ğan, -gen; qan, -ken Sıfat-Fiil	
Aliğan	Kuvvetli
Bomiğan	Yaramaz, beceriksiz
Bögen	Obur, pisboğaz
Bölcürgen	Böğürtlen
Börtegen	Diken (Bitki)
Çarığan	Koşucu, koşan
Çaşqan	Sıçan, fare

Çeqilğan	Yıldırım, şimşek
Çıqan	Çıban
Domsayğan	Somurtkan, asık suratlı
Etigen	Yarın
Ettigen	Sabah
Gedeygen	Kibirli
Ġodayğan	Kibirli
Qapargan	Nasırlı
Qapqan	Kapan, fak
Qapuğan	Sara hastalığı
Keldiğan	Gelecek
Kelişken	Güzel, yakışıklı, boylu poslu
Korğan	Kale
Kövükcigen	Tombul, yumuşak
Kumğan	El ve yüz yıkamak için kullanılan su kabı
Milyonliğan	Milyonlarca
Minliğan	Binlerce
Muzliğan	Donmuş, buzlanmış
Oquğan	Bilgili, tahsilli
Oqumiğan	Talihsiz
Onğan	Akıllı, becerikli
Onmiğan	Başarısız
Opqan	Obur, pisboğaz
Ozğan	Gezen
Öngen	Soluk, mat (renk)
Ötken	Geçmiş
Övlengen	Evli(sadece erkekler için)
Öylenmigen	Bekâr (sadece erkekler için)
Paqirğan	Parlak
Pişqan	Olgun ergin, pişmiş
Pişmiğan	Ham, olmamış
Purlaşqan	Buruşuk, ezik
Saçqan	Sıçan, fare
Sapqan	Sapan, kuş lastiği
Siçqan	Sıçan, fare
Şivirğan	Kar fırtınası
Solaşqan	Solmuş
Uyuşkan	Birlik
Üdügen	Sıçan, fare
Tarbağan	Köstebek, dağ sıçanı
Tarbuğan	Köstebek, dağ sıçanı
Tayğan	Av köpeği
Toğan	Su bendi
Tolğan	Dolmuş

Tonulğan	Bildik, tanıdık
Toşqan	Tavşan
Tuşqan	Tavşan
Yalğan	Yalan, sahte
Yaratqan	Yaratıcı
Yetilgen	Olgun, erişkin
Yetilmigen	Ham, olgunlaşmamış
D. -ğu, -gü; -qu, -kü Sıfat-Fiil Ekleriyle Yapılan Adlar	
Acralğu	Ayrılık
Atalğu	Terim
Atqu	Atış talimi
Bıçğu	Bıçkı
Çalğu	Müzik aleti
Çapqu	Keser
Çeçilangu	Dikkatsiz, dalgın
ezitqu	İblis, şeytan, cin
Jiğlänğu	Gözü sulu, çok ağlayan
Qalgu	Başak kalıntısı
Qarangı	Karanlık
Qıyanqu	Yaramaz, afacan
Qonalgu	Konak
Sezgü	Sezgi
Süygü	Sevgi
Terilgu	Ekim
Tuygu	Duygu, his
E. -ğuçı (-güçi, -quçı, -küçi) Sıfat Fiil Ekleriyle Yapılan Adlar	
Aklğuçı	Avukat
Anligüçi	Dinleyen
Atquçı	Hallaç
Azdurguçı	Kışkırtıcı, ayartan
Bağlığuçı	Bağlaç, edat
Baqquçı	Çoban
Basquçı	Matbaacı
başkurguçı	Şef, yönetici
Başlığuçı	Öncü, rehber
Belgiliğuçı	Tayin eden, belirten
Besivalğuçı	İstilacı
Bölüngüçi	Bölünen
Burğuçı	Sondajcı
Buzğuçı	Bozguncu
Cazalığuçı	Cezalandırıcı
Cebirligüçi	Zalim
Cemligüçi	Toplayıcı

Çalgıçı	Çalgıcı, müzisyen
Egengüçi	Öğrenci
emitküçi	Sütana
eyiplengüçi	Sanık
eyipligüçi	Davacı
Ezgüçi	Zalim
ĠoĠuçi	Kavgacı
Haydigüçi	Sürücü
Xetligüçi	Yazan, not eden
Jıqqüçi	Toplayıcı
Kaşatligüçi	Peltek
Keliřtirgüçi	Aracı
Küreřküçi	Savaşçı, savaşan
Kezgüçi	Gezgin, gezen
Qatnařquçi	Katılımcı, iştirakçi, katılan
Qeriřquçi	İnatçı, aksi
QirĠuçi	Avcı uçaĠı
QoĠdigüçi	Muhafız, bekçi
QurařturĠuçi	Montajcı, montaj yapan
QurĠuçi	Kurucu, kuran
QutqazĠuçi	Kurtarıcı, kurtaran
Qutratquçi	Kışkırtıcı, kışkırtan
OĠurlıĠuçi	Hırsız, çalan
OquĠuçi	Öğrenci, öğrenen
Oqutquçi	Öğretmen, öğretmen
Ögetqüçi	Öğretmen, öğretmen
Öltürgüçi	Katil, öldüren
Örtigüçi	Kundakçı
Örügüçi	Tercüman
Planligüçi	Planlayıcı
Partlatquçi	Patlayıcı
Pütküçi	Katip, yazan
Rendiligüçi	Rende, rendeleyici
Retligüçi	Düzenleyici, düzenleyen
SaklıĠuçi	Koruyucu, koruyan
Satquçi	Satıcı, satan
SaylıĠuçi	Seçmen, seçen
SazlıĠuçi	Kurucu, kuran
SizĠuçi	Desinator, tasarlayıcı, planlayıcı, tasarlayan
Şungüçi	Pike bombardıman uçaĠı
TalıĠuçi	YaĠmacı, soyguncu
Tarqatquçi	DaĠıtıcı, daĠıtan
Taziligüçi	Temizlikçi, temizleyen
Tepküçi	Harman makinesi
Tikküçi	Terzi

Toquğuçı	Dokumacı, dokuyan
Toldurğuçı	Tümleç (gramer)
Tüpligüçı	Ciltçi
Tüzgüçı	Derleyici, derleyen
Uçquçı	Pilot
Uyuşturğuçı	Kurucu, kuran
Yalğançı	Yalancı
Yallıgüçı	Kıracı
Yaraştırğuçı	Arabulucu, barıştıricı
Yazgüçı	Yazar, yazıcı, yazan
Yengüçı	Galip, yenen
Yetiligüçı	Lider, yönetici
Zehirligüçı	Zehirleyici
F. –mas, –mes Sıfat Fil Ekleriyle Yapılmış Adlar	
Bermes	Cimri
Bekinmes	Dik başlı, boyun eğmez
Çidimas	Sabırsız
Erzimes	Önemsiz
Kelişmes	Çirkin
Qolaşmas	Hantal
Onmas	Talihsiz
Ötmes	Geçmez, geçersiz
Özgermes	Değişmez
Serimes	Mülayim, yumuşak
Tuğmas	Kısır
Tutmas	Felçli
Tügümes	Tükenmez, bitmez
Ünçiqmas	Sesiz, suskun
Ündimas	Sessiz
Huşyaqmas	Tembel
G. –r, –ar, –er, –ur, –ür Sıfat Fiil Ekiyle Yapılan Adlar	
Elgizer	Gezgin
Sever	Sevimli
Uçar	Uçucu
H. –yük, –yük Sıfat Fiil Ekiyle Yapılan Adlar	
Bulğanyuq	Bulanık
Sıyuq	Enkaz
I. –miş Sıfat Fiil Eki İle Yapılan Adlar	
Ötmiş	Geçmiş
Övgmiş	Övgü

Sonuç

Çalışmamızda –DACI, –DIK, –KAN, –GU, –KUÇI, –MAS, –AR, –YUK, –MIŞ sıfat fiil ekleri kullanılmıştır. Bu sıfat fiil ekleriyle toplamda 177 örnek tespit edilmiştir.

Uygur Türkçesinde –DACI sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere 1 örnek tespit edilmiş olup anlam açısından Türkiye Türkçesindeki tam karşılığı bulunmaktadır.

–DIK sıfat fiil ekiyle yapılanlara 3 örnek tespit edilmiştir.

Geçmiş zamanlı sıfat filler yapar. Anlam açısından Türkiye Türkçesindeki karşılığı bulunmaktadır.

-KAN ekiyle yapılan sıfat fiillere 58 örnek tespit edilmiş olup anlam açısından Türkiye Türkçesindeki karşılıkları bulunmaktadır. Geniş, geçmiş ve şimdiki zamanda sıfatlar yapar [3. s. 411]. Çalışmamızda –KAN sıfat fiil eki Uygur Türkçesinde –KUÇI sıfat fiil ekinden sonra en fazla kalıcı isim yapan ikinci ektir diyebiliriz.

-GU sıfat-fiil ekleriyle yapılan adlara 17 örnek tespit edilmiştir. İyelik ekleriyle kullanımı yaygındır. [3. s. 411] Anlam açısından birebir karşılıkları Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

-KUÇI sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere Uygur Türkçesinde 75 örnek tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesindeki anlam karşılığı bulunmaktadır. Bu sıfat fiil eki Uygur Türkçesinde en fazla kalıcı isim yapan çok sık kullanılan ektir [4. s. 155].

-mAs sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere 16 örnek tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesindeki anlam karşılıkları bulunmaktadır. Geniş zamanın olumsuzu anlamında sıfatlar yapar. Türkiye Türkçesindeki anlamlar çoğunlukla olumsuz anlam içeren kalıcı isimlerdir.

-Ar sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere 3 örnek tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesindeki anlam karşılıkları bulunmaktadır.

-yUk sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere 2 örnek

tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesindeki anlam karşılıkları bulunan kalıcı isimler yapmıştır.

-mİş sıfat fiil ekiyle yapılan kalıcı isimlere 2 örnek tespit edilmiş olup Türkiye Türkçesindeki anlam karşılıkları bulunmaktadır. Çok nadir kullanılan bir ektir.

Uygur Türkçesinde sıfat fiillerle yapılan kalıcı isimlere bakıldığında genelde günlük hayatta kullanılan, ev araç gereçleri, tarım, hayvancılık, günlük hayatı içeren kelimeler ve sık kullanılan sıfatlar, meslek adları ilgili kalıcı isimler yaptığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Eraslan, K. (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

2. Ergin, M. (2000) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

3. Ercilasun, A. B. (2012) *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

4. Buran, A. – Alkaya, E. (2001) *Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

5. Necipoviç Necip, E. - (Çeviren: İklil Kurban), (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

6. Banguoğlu, T. (2011) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.

УДК: 347.167.1:26.652

DOI: 10.35254/bhu/2022.60.62

Эгембердиева У. П.,
БГУ имени К. Карасаева

Джаркинбаева Н. Б.,
БГУ имени К. Карасаева

TRANSLATION OF NAMES IN RELIGIOUS CONTEXT

Abstract

This study is focused on translating proper names, in particular, names in the religious context. There are Russian and English names that have a common origin or analogues with a similar sound. This is due to the fact that the spread of Christianity got Russian analogues for biblical names adapted to Slavonic phonetics around 990. The investigation is narrowed by considering names from the perspective of the biblical or religious context. Comparing the source text of The Brothers Karamazov by F. M. Dostoevsky with the target one done by Constance Garnett there were some findings that were worthwhile to share and served as an object for investigation.

Key words: *analogue, proper noun, proper name, biblical name, source text, target text, translation, peculiarity, transliteration, transcription.*

ПЕРЕВОД ИМЕН В РЕЛИГИОЗНОМ КОНТЕКСТЕ

Аннотация

Данное исследование посвящено переводу имен собственных, в частности, имен в религиозном контексте. Существуют русские и английские имена, имеющие общее происхождение или аналоги с похожим звучанием. Это связано с тем, что с распространением христианства русские аналоги библейских имен были адаптированы к славянской